

„הבחור החסיד מפראג“

למלאות ל"ו שנה לפטירת מרדכי לאנגר, המשורר המערב-אירופי העברי
הראשון במאתנו

צבי כרמל

פראג אפופת האגדה עיר ואם בישראל

„פראהא כולה היא רשת-פז של שירים“, אמר המשורר הגרמני ליליינקרוץ בכואו בפעם
הראשונה לפראג בסוף המאה הקודמת. ואכן נפלאה ומיוחדת במינה היא פראג העתיקה עטופת
הרז וההוד. רוח אגדה נסוכה עליה המקסימה את הלב ומלהיבה את הדימיון לפיוט.

וגדולה וחשובה לאין ערוך היא התרומה היהודית לחינה האגדי של פראג. לקהילת פראג יש היסטוריה ארוכה ומפוארת של כאלף שנה. על כס הרבנות ישבו גאונים מפורסמים, וביניהם גם הרבה גדולים בחוכמת הנסתר, ומישיבותיה המהוללות יצאו הרבה מורי-הוראה בישראל. פראג חפסה מקום נכבד בין קהילות ישראל באירופה, ולא בכדי זכתה לתואר „עיר ואם וישראל“. לשיא גדולתה היגיעה קהילת פראג במחצית השנייה של המאה ה־17 ומחצית הראשונה של המאה ה־18, בתקופת המהר"ל ותלמידיו. האגדות שנוקמו סביב אישיותו הדגולה של המהר"ל — ובמיוחד האגדה על ה„גולם“ — והאגדות שנוצרו סביב רבנים מיסטיקנים אחרים בתקופות שונות, היו גם-כן לחלק בלתי-נפרד מן המורשת התרבותית הכללית של פראג. מירקם אגדי נפלא זה שימש במשך הדורות חומר מעניין ומושך לנושאים גם ביצירותיהם של סופרים, משוררים ואומנים לא-יהודיים.

האמנציפציה ותוצאותיה

האמנציפציה אומנם הביאה שיפורים במעמדם האזרחי של היהודים ופתחה לפנייהם אפשרויות חדשות בכלכלה, במיקצועות החופשיים, בסיפודות ואומנות ובעיתונות. אבל היא גם הובילה להחלשת התודעה היהודית ולהזנחת אורח-החיים המסורתי. קול התורה נדם, והעם־ארצות התפשטה בקצב מהיר. כוכב התורה שזוהר באור גדול בפראג כמשך דורות רבים עמם. היהודים התבוללו בתיאבון בתרבות סביבתם, והרבה מהם השתתפו גם בתנועות הפוליטיות, הן הצ'כיות והן הגרמניות. אבל המאבק הלאומי החריף בין הצ'כים והגרמנים במחצית השנייה של המאה ה־19 עורר אצל יהודים רבים את תודעת ייחודם הלאומי. הם נתקלו בהסתייגות ושינאה לא רק במחנה הגרמני אלא גם — להפתעתם — במחנה הצ'כי. עובדה זו הוכיחה להם כי חרף התבוללותם אין היהודים מהווים עצם מעצמות העמים אשר בתוכם הם שוכנים. וכך אירע כי בעשור האחרון של המאה הקודמת, עוד לפני הופעתו של הרצל, צצו בקהילות רבות בבוהמיה ובמוראוויה אגודות יהודיות-לאומיות, וכמה מהן אף קראו לעצמן ציוניות.

תקופת ההתחדשות התודעה היהודית בפראג

מרדכי לאנגר נולד בפראג בשנת 1894, בתקופה שהצטיינה בתסיסה תרבותית-סיפורית יהודית. פראג היתה אז נקודת-המוקד להתנגשות בין התרבות הסלאונית והתרבות הגרמנית, ובאמצע עימות חריף זה עמדה — במצב בלתי-נוח — התרבות היהודית העתיקה שהתעוררה לתחייה חדשה. ואומנם היתה זאת תופעה שקשה למצוא לה דוגמה בהיסטוריה — הקיבוץ היהודי בפראג, שמנה אז רק כעשרים וחמישה אלף נפש, הוציא מקיברו בתקופה קצרה-יחסית מיספר גדול מאוד של סופרים ומשוררים, הוגים ואומנים. חלק מהם יצר צ'כית, אבל ברובם כתבו בגרמנית; ומקבוצה זו במיוחד יצאו הרבה סופרים מצויינים, וכמה מהם, כגון פראנץ קאפקא, פראנץ ורפל, מאכס ברוד ועוד, היגיעו לפירסום בעולם.

היתה זו תקופה של התחדשות התודעה היהודית והתרחבות הציונות. אך היו אז בפראג גם אנשי-רוח שלא הסתפקו בהשתייכות לתנועה ציונית פוליטית והתעמקו במשמעותו הרוחנית של הרעיון הציוני. משכילים צעירים אלו, אשר ברובם שבו לחיק עמם מדרך ארוכה של טמיעה וניפור, התעניינו גם בדת, ובדרכם המיוחדת חתרו למיזוג בין ערכי היהדות וערכי הרוח של תרבות המערב.

לציון מיוחד מבחינה זו ראוי חוג האינטלקטואלים שנוצר סביב אגודת-הסטודנטים „בר־כוכבא“ באוניברסיטת פראג, אשר שימש כמה להפצת תורה ציונית זו. עם חוג זה נמנו גם שמואל ה. ברגמאן, קאפקא, ברוד והרבה אנשי-רוח אחרים שעתידיים היו למלא תפקידים

חשובים במנהיגות הציונית. לחוג זה היתה גם־כן השפעה ניכרת על התפתחות המחשבה הציונית במערב־אירופה בכלל.

מרדכי לאנגר אומנם לא היגיע לפירסום עולמי כמו קאפקא וברוד, אבל הוא הטביע את חותמו המיוחד על היצירה הסיפרותית היהודית בפראג כסופר ומשורר עברי וכהוגה יהודי מעמיק, וקנה את עולמו בדרכו הייחודית אל היהדות המקורית. חבל שלא השאיר אחריו יומן, שהיה עוזר לנו לחזור לניבכי עולמו האישי הבודד והסגור. אך, למזלנו, בא אחיו הבכור פראנטישק ומילא את החסר במידת־מה.

פראנטישק, סופר ודראמטיקן צ'כי דגול, פירסם בשנת 1956 ספר זיכרונות המכיל פרק מעניין ומאלף על מרדכי. וקודם שניגש להערכת פעלו הסיפורתי של מרדכי עלינו לעמוד בקצרה על ריקעו המישפחתי. ילדותו וימי עולמו והתפתחותו הרוחנית, כפי ששורטטו במכתולו המבורך של פראנטישק.

מרדכי היה צעיר בשש שנים מפראנטישק ובארבע מן האח האמצעי יוסף. האב, בעל־חנות אמיד ואדם מעשי פשוט, שלט בבית. האם שיחקה רק תפקיד פאסיווי במישפחה. אך היא עלתה בחינוכה ובהשכלתה על האב והתעניינה בסיפרות, וכנראה שהיתה זו היא שהורישתה את ה„עורק הסיפורתי“ לשלושת ילדיה.

רק כשני דורות הפרידו בין המישפחה ובין חיים יהודיים מסורתיים, אך מה גדול היה המרחק! המישפחה היתה מבוללת לגמרי בתרבות הצ'כית, ובביית שררה אווירה של אדישות לדת וחס פושר ליהדות בכלל. החינוך היהודי שקיבלו הילדים בשתיים־שלוש השעות שבוע, שהוקצו ל„לימוד־הדת בבית־הספר הצ'כי“, היה שיטחי וקלוקל. פראנטישק כותב כי בהתכוננו ל„בר־מיצווה“ שלו לא ידע אפילו לקרוא את האותיות העבריות, וצריך היה לכתוב לו את הברכות וההפטרה באותיות לאטיניות.

חבל שאינו מזכיר גם־כן את ה„בר־מיצווה“ של מרדכי, אך יש לשער כי „למדנותו“ העברית בגיל „בר־מיצווה“ לא היתה גדולה מזו של פראנטישק.

חוצ מנטייתו לבדידות מילדותו היה מרדכי נער רגיל. בלימודיו בבית־הספר לא הצטיין במיוחד, אבל קרא הרבה והיה לו חוש חריף לספר טוב. הוא התעניין במוסיקה והתחיל לבקר בקונצרטים בגיל צעיר מאוד, אך לא משך את ידו גם מן הספורט. במיוחד אהב להחליק על הקרח, אומנות שבה היגיע למומחיות מפליאה. הוא לא הראה שום עניין בדת, בציונות, או בכעיות יהודיות אחרות.

ראשית דרכו של לאנגר אל היהדות המקורית

השינוי בהתפתחותו הרוחנית של מרדכי בא בהיותו כבן ט"ו, כאשר התחיל להתעניין במיסטיקה והתעמק ביהדות. הוא החל ללמוד עברית בשקידה; ומעניין לציין כי גם את מורהו בחר בדרכו החדשה המיוחדת — הוא לא רצה מורה בעל שיטה מודרנית אלא מצא לו „מלמד“ חסידי מגאליציה. לא ידוע לנו כיצד נתגלגל לפראג, ותמוה קצת כי מרדכי לא הזכיר בחיבוריו אפילו את שמו. אבל יש להניח כי „מלמד“ עלום־שם זה היה תלמיד־חכם; הוא לימד את מרדכי לא רק עברית ותנ"ך אלא גם תלמוד עם המפרשים במקורם העברי וגם־כן הכניס אותו לסיפרות הקבלה והחסידות.

השפעה גדולה היתה ל„מלמד“ זה על שיבתו של העלם הצעיר ליהדות השלימה, ושלל במתכוון גם הכין אותו לקראת דרכו העתידה לבלו. הוא התחיל לקיים את המיצוות והמינהגים הדתיים והתנהג כחסיד. לאחר זמן חדל ללכת לבית־הספר והתמסר כולו ללימוד התורה. פראנטישק כותב: „לילות תמימים היה יושב אחי, עם כיפה על ראשו, על כרך גדול של התלמוד, או על איזה ספר קדוש אחר, וקורא בו בניגונה הייחודי של הגמרא.“

המישפחה המבוללת תמהה על התנהגותו המשוונה של מרדכי. „הם לא יכלו וגם לא רצו להבין אותו“, כותב פראנטישק בכנות ואינו מעלים גם את יחסו השלילי אליו אז: „יכולתי להביט על התנהגותו משתי השקפות. כרופא שפטתי כי זוהי פסיכופאטיה בגרותית מפוגרת. כסופר אמרתי לעצמי עליו: חולם הגיטו!“

כל אחד במישפחה ניסה בדרכו לדבר על לב מרדכי ו„להתזירו למוטב“. הוא שמע אליהם באדיבות. אך לא התווכח איתם, כאילו לא כדאי לו לבטל את זמנו בהבלי העולם הזה. ובמיוחד האב היטיף מוסר לבנו יום-יום, שיחשוב על עתידו ועל הצד המעשי שבחיים וישוב לבית-הספר לגמור את לימודיו. מרדכי הקשיב בכבוד ובהכנעה, כְּאִתּוֹ לעלם דתי בפני אביו, ולא התנגד לו אף במלה.

אולם האב התפשר קצת עם „מוזריותו“ של בנו כאשר פגש פעם אחד ממנהיגי הקהילה הנכבדים, עשיר גדול שקיבל גם-כן הרבה תוארי-כבוד ואותות הצטיינות מן השלטונות. הלה קידם את פניו בכבוד ובירך אותו על שזכה לבן העתיד להיות מלומד יהודי גדול ולתיפארת לכל הקהילה היהודית. האב התרשם ממחמאה זו, ומאז אפשר היה לו למרדכי לישב בשלווה יחסית בבית ולעסוק בתורה.

נסיעתו הראשונה לבלז

לאחר זמן הפיר מרדכי כי כל עוד שהוא נמצא באווירת ההתבוללות והניכור הדתי בפראג אינו מסוגל להגיע ליהדות האמיתית אשר לה כמהה נפשו. הוא הרגיש כי לשם כך נחוץ לחיות בקרב יהודים יראים ושלימים ולהיות לאחד מהם, להיטבל כולו במקור האמונה התמימה ולהתבשם מריחה.

וכך אירע כי בתחילת הקיץ של 1913 ארזו מרדכי, שהיה אז כבן י"ט, מיזודה קטנה עם חפציו הנחוצים ביותר ונסע לבלז. איש בביית לא ידע לאן נסע, חוץ מן המשרתת הזקנה יוליה, קאתוליה אדוקה ש„עברה בירושה“ למישפחה מאיזו דודה דתית של האם. היא היתה היחידה בבית שהבינה אותו, כי הרי היו שניהם — אם כי השתייכו לדתות שונות — מאמינים עמוקים, והיא תמיד עמדה לימינו.

בהקשר זה מעניין להעיר כי רק הודות ליוליה נשחמר בביית שמץ זעום של כשרות ונוהג יהודי.

„רצופת מיכשולים רבים וכמעט בלתי-עבירה היא הדרך אל מלכות החסידות. רק מעטים מילדי המערב הוציאו אותה לפועל; בחושבי על כך רואה אני כי מיספרם לא עלה על מיספר אצבעות היד הכותבת שורות אלו“, עתיד היה מרדכי לכתוב שנים רבות אחר-כך במבוא לסיפרו „השעה שערים. רזי החסידים“.

במבוא זה הוא מתאר בקסם רב ובאזמנות סיפורית נפלאה את בואו ל„רומא היהודית“, כמו שקרא לבלז, ואת חוויותיו במשך ישיבתו בחצר בלז. עינו התחדרת ראתה לא רק את האור אלא הציצה גם לפינות האופל והצל, והוא כותב על הכול בכנות ובחיוך סלחני.

ואכן, הרבה עינוי נפש וגוף עבר מרדכי לאחר שהיגיע לחצר בלז. החסידים האדוקים היביטו בחשד על העלם הזר מפראג בחילבושת מודרנית שאינו יודע אפילו יידיש והסתייגו ממנו. המזון בתמחוי ל„יושבים“ היה מצומצם ודל, ומרדכי שהיה ביישן מטיבעו ולא היה בעל-מרפקים נדחה הצידה כאשר חילקו את המנות. הוא סבל רעב וגופו נחלש.

על אף כל זאת עמל קשות להתגבר על הכול ולהמשיך בישיבתו בבלז. אבל אחרי חודשים מיספר לא יכול עוד לנשוא את הקשיים השונים ושב לפראג בסוף שנת 1913. היו עוד סיבות אחרות שהניעו אותו לעזוב את בלז, והוא כותב עליהן בכנות מפתיעה: „האווירה הדחוסה של קיצוניות צרה והתנכרות מן העולם הרחב, הבערות הנוראה והזוהמה וחוסר-ההיגיינה מסכיב — כל זה העיק על רוחי“.

בלז בפראג

בני המישפחה ציפו כי מרדכי נתפכה סוף־סוף מ„שטויות־עלומיו החסידיות“. אולם, צפויה היתה להם הפתעה בלתי־נעימה. „אחי לא שב מבלז. הוא הביא את בלז עימו — כתב פראנטישק — לפני עמד עלם בקאפטאן חסידי שהיגיע לקרסוליו. על ראשו היה כובע־קטיפה שחור רחב. זקנקן לא־מטופח עטר את פניו ופיאותיו המסולסלות השתלשלו עד לשיכמו“. התנהגותו החסידיית היתה עכשיו עוד יותר קיצונית מאשר לפני נסיעתו לבלז. הוא לא הסתכל בפני אישה והתפלל בקול רם בניגון הבלזי, ברצו אנה ואנה בדביקות גדולה. מובן מעצמו כי לא אכל את מה שבישלו בבית. אבל גם הכשרות במיסעדה היהודית, שבה נוהג היה לטעוד לפנים, חשודה היתה בעיניו עתה ובישל לעצמו דייסות על פתיליה.

כל זמן שכל זה נשאר בין כותלי הבית, השתדלה המישפחה לחיות איכשהו עם „מחורותו“ של מרדכי, גרוע היה כאשר יצא אל הרחוב, לבושו החסידי ופיאותו הארוכות עוררו את תשומת־ליבם ואף ליגלוגם של העוברים־ושבים. ולעג הרחוב נגע בכל המישפחה וגרם להם עגמת־נפש ובושה.

ואכן, יחס המישפחה או אל מרדכי נדמה כאילו שוחק לפי התסריט של „המטאמורפוזזה“ מאת קאפקא. בסיפור זה הוצאה כל המישפחה מסדר־החיים הרגיל שלה, מפני שהבן נשתנה פיתאום לפרעוש ענקי. המישפחה מסתירה את הבן האומלל מעיני זרים ומשתדלת לשווא למצוא לו איזה מקום שהוא ברגשיה המשפחתיים.

האב המעשי ביקש את הראביי בבית־הכנסת אשר בסביבתו לשכנע את מרדכי למתן את התנהגותו החסידיית. אך הוא סירב אפילו לדבר עם „אפיקורס“ שכזה אשר במקום לישב ולהגות בתורה מבטל הוא את זמנו בקריאת עיתונים ודברים אחרים הנדפסים באלפבית לא־עברי.

נסיעתו השנייה לבלז

מרדכי שהה בפראג זמן מה, אבל בוקר אחד, חודשים אחדים לפני שפרצה מלחמת עולם א', ארז שוב את מיוודתו הקטנה והתכוון לנסיעה חדשה לבלז. הוא היה במצב־רוח שמח ונפרד ממישפחתו בלבביות. את סוד החלטתו הפיתאומית לשוב לבלז גילה לנו בתמימות מקסימה ב„תשעה שערים“: „בלילה ההוא, בשוכבי בחדרי האפל ומנסה לשווא להירדם, חדר פיתאום דרך הדלת הפתוחה־למחצה אור גדול. באמצע האור ראיתי בהקיץ את הצדיק מבלז. הוא נעץ מבטו בי, ופניו הקורנים שפעו חוכמה אלוהית. איני יודע כמה זמן ארכה המראה, אפשר כי רק שניות מיספר, אך היא הספיקה להרעיד את כל גופי“.

הוא נסע הפעם על מנת לישב בחצר בלז בקביעות. אבל בסתיו של 1918, כאשר נגמרה המלחמה וצ'כוסלובאקיה היתה למדינה עצמאית, נאלץ להיפרד מבלז, שהשתייכה עכשיו לפולין, ושב לפראג. אם כי בנוגע ללבושו החסידי ומראהו החיצוני הוא הסתגל קצת לסביבה, הוא „הביא עימו את בלז“ גם הפעם והמשיך בפראג את אורח־החיים של חסיד ירא ושלם. ואומנם בלז הטביעה את חותמה הרוחני על נפשו ומחשבתו לכל ימי חייו. „אהבתי את בלז. היא היתה כאחת תמימות שבשנינות ושנינות שבתמימות — כמו אני עצמי“, הוא כותב.

„זיווג“ בין הקבלה והפסיכואנליזה

שיבתו של מרדכי לפראג מציינת את ראשית דרכו ביצירה סיפרותית הוא התחיל להתעמק בכתבי זיגמונד פרויד וחבריו. לכאורה, מה לו לחסיד בלז תמים ומאמין אצל תורת הפסיכואנליזה? ואכן תמה על „זיווג“ משונה זה גם פראנטישק המתבולל הקיצוני: „היתה זו

תמונה מפתיעה לראות את אחי יושב עם כיפה חסידיית על ראשו, כשלידו האחת פתוח ספר של פסיכואנאליטיקן מודרני ולידו השנייה פתוחה גמרא, הוזהר, או איזה ספר חסידי". אולם, מרדכי פנה אל הפסיכואנאליזה רק בכדי לגלות בעזרתה את המקורות התת-הכרתיים של הקבלה והחסידות ולחדור לגרעין הפנימי של משמעות המיצות והמינהגים היהודיים. הוא יכול להיחשב כמפלס־הדרך הראשון בשדה מחקר זה. רעיונותיו הם מקוריים באמת, אם כי קשה קצת להסכים לכמה מדיעותיו.

את תוצאות מחקרו המעניין פירסם, בגרמנית, בסיפרו „הארוטיקה של הקבלה“, שהופיע בשנת 1923 בפראג. הוא גם פירסם מסות שנרפסו בכתבי־עת שונים, ובעיקר ב„אימאגו“, כתב-העת לפסיכואנאליזה שהוציא פרויד בווינה. הכי חשובים שבחבורים אלו הם: „תפקידה של המוזה“, שהופיע בשנת 1928, ו„התפילין“ (הופיע בשנת 1930). יצירתו בתחום מדעי זה עוררה עניין רב בחוגי הפסיכואנאליזה ובין המלומדים היהודיים.

מרדכי לאנגר - משורר עברי

אולם, בשנים שעסק מרדכי במחקר מדעי יהודי לא משך את ידו גם מן השירה העברית, ובשנת 1928 פירסם קובץ שירים בשם „פיוטים ושירי ידידות“. שיריו מצטיינים בסיגנונם הקלאסי המזוכך וחדורים רוך לירי והשתפכות־נפש עמוקה. הוא שר גם־כן בלהט דתי על עברה המפואר של פראג היהודית ועל הוד המיסטורין האופף אותה. מן הראוי להעיר כי קובץ שירים זה, שהיה ספר שירה עברי ראשון שנדפס בפראג אחרי תקופה של כמאה שנה, ציין גם־כן ראשית חדשה בשירה העברית במערב־אירופה במאתנו, ובזכותו גם נחשב מרדכי למשוררה הראשון.

ידידות עם קאפקא

אם כי צעיר היה מרדכי בעשר — אחת עשרה שנים מקאפקא וברוד, התפתחה לאחר ששב לפראג בינו וביניהם ידידות קרובה והשפעה רוחנית הדדית. והינה בקצרה תיאורו המעניין של ברוד בסיפרו „החוג הפראגני“ על ראשית ידידותו עם מרדכי: „יום אחד הופיע אצלי עלם בלבוש חסידי מוזר והצהיר בכנות מפתיעה כי בא רק לראות את האיש, שכתב ספר כה תזוירי: מדבריו הבנתי כי הוא מתכוון לרומן שלי, המשרתת הצ'כית“. ושיחה זו, אשר במידת־מה היתה גם גסה, היוותה תחילה לידידות גדולה שארכה כל ימי חיינו“. ואומנם, ברוד למד אצל מרדכי את הלשון העברית ורכש לו ממנו ידע ניפר על התלמוד ועל סיפורת הקבלה והחסידות, וגם־כן היביע לו על כך הכרת־טובה: „בלי ייעוצו ועזרתו של מרדכי לאנגר לא יכול הייתי לכתוב את „הראובני“ וחיבוריי האחרים על אישים ונושאים יהודיים“. קירבת־רוח מיוחדת התפתחה בין מרדכי וקאפקא, כי הלא היה דימיון רב באופיים ובתכונתם הרוחנית — שניהם נטו להתבודדות ולמיסטיקה וכמהו לשילטון הצדק הניצחי ולתיקון העולם במלכות שדי. מטיילים היו יחד ברחובות פראג העתיקה ומשוחחים על דברים העומדים ברומו של עולמם המטאפיזי המשותף. את קאפקא לימד מרדכי לא רק עברית אלא גם פתח לפניו את השער לאוצר התלמוד, הקבלה והחסידות, אשר ממנו שאב קאפקא השראה מרובה ביצירתו הסיפרותית. יומנו מכיל כמה אגדות חסידות ששמע ממרדכי. בהקשר זה מן הראוי לציין כי דוב סדן מזכיר בספרו „אבני חזר“ שראה פעם כמערכת „העתידי“ בווארשה שיר מאת מרדכי לאנגר על קאפקא. ומעניין הוא גם כן מכתב הלואי שצירף מרדכי: „והעורך יקשה על השיר בגלל היסוד המטאפיזי שבו, אך הוא ברוחו של מי שהוקדש לו, סופר מופלא“.

יוקרתו כחוקר ובלשן; ביקורו בא"י

מלבד ידידותו הקרובה עם קאפקא וברוד קיים מרדכי גם כן קשרי ידידות עם סופרים אחרים, והדוח לפירסומו המדעיים רכש לו, למרות גילו הצעיר, יוקרה ניכרת גם בתוגים של מלומדים. ההכנסה מפירסומו היתה זעומה, ולכן נאלץ להשלים אותה על-ידי תירגומים של שירה ופרוזה מלשון ללשון. הוא היה בלשן כישרוני, ומלבד עברית צ'כית וגרמנית, שבה יצר, ידע גם אנגלית וצרפתית, ובבלו רכש לו יידיש עסיסה. הוא למד גם ארמית וערבית ואף עסק בפיענות כתב היתדות.

אם כי מרדכי לא השתתף בעבודה ציונית פעילה — כי הרי פסולה היתה הציונות בעיניו בלו — הוא היה קרוב לרעיון הציוני ונפשו הרומאנטית כמהה לארץ ישראל. ואומנם נסע בשנות העשרים לביקור בארץ. הוא שהה שם זמן מה וביקר לא רק בארבע הערים הקדושות אלא גם ביישובים החדשים ובקיבוצים. הוא מתלהב ממיפעל השיקום החלוצי והוקסם מפי הנוף הארצישראלי, ולאחר ששב לפראג תיאר ברגש רב ובאומנות סיפורית נהדרת את רשמיו מביקורו במאמרים שפירסם בכתבי-עת שונים.

סיפוריו החסידיים; חיבוריו בתחום חוכמת ישראל

בחחילת שנות השלושים התחיל מרדכי לפרסם, בצ'כית, סיפורים על חוויותיו בין החסידים במזרח-אירופה. אין בסיפורים אלה עדיין אותה ההתעמקות בהשקפת-העולם החסידי אשר בה עתיד היה להצטיין ב„תשעה שערים“. הם נועדו מלכתחילה לקהל קוראים נרחב, יהודים ולא-יהודים, אשר להם רצה לתאר יהודים עמלים פשוטים החיים חיי יושר וטוהר מוסרי — דמויות השונות לגמרי מן הדמויות היהודיות המסולפות בתעמולה הנאצית, שהתחילה לפעפע מגרמניה והרעילה את הלבבות. הסיפורים נכתבו בפשטות וחיננות מושכת, דברים היוצאים לא מן המוח אלא מן הלב, ולכן עשויים היו גם להיכנס אל הלב. ואומנם מצאו להם סיפורים אלו הד אוהד בין הקוראים הצ'כיים.

בכדי להציג לקוראים הצ'כיים את עושרה ויופיה של התרבות היהודית, הוציא מרדכי בשנת 1937 אנתולוגיה של השירה העברית בין המאה האחת-עשרה והתשע-עשרה, בשם „שירי המנוחים“. התירגום המצויין מעיד על כישרונו הפיוטי הרב של מרדכי, הן בעברית והן בצ'כית (אגב, הוא כתב שירים גם בצ'כית). הוא הצליח ליצוק בושם שירי מלשון ללשון ולשמר את ריחנותו המקורית וגם להבליט את גונו המיוחד של כל משורר ואת השוני הייחודי של השירה העברית המבדיל אותה מן השירה של סביבתה. הספר נתקבל בתשומת-לב מרובה וזכה למהדורה שנייה בתחילת שנת 1939. סמוך לפלישת הנאצים לפראג.

ראוי לציין הוא השם הסימלי שנתן מרדכי לאנתולוגיה. ואכן, מרדכי שחזה את השואה המתקרבת וכאב את כאב עמו הכניס לתוכה בכוונה גם את הקינה מאת אביגדור קארו, אחד מן המעטים שניצולו מן הטבח הנורא בגיטו פראג בשנת 1389. פיוט אלגי זה נכלל במחזור ליום כיפור נוסח פראג.

בשנת 1938 פירסם מרדכי את „התלמוד. פיתגמים והיסטוריה“, המכיל מיבחר פיתגמים מן התלמוד, שאותם תירגם לצ'כית קלאסית נהדרת, וגם חיבור מעניין ומאלף על מהותו של התלמוד, מקורותיו והתפתחותו במרוצת הדורות. מגמתו בספר זה דומה למגמתו בשני ספריו הקודמים — הוא רצה להוקיע את השקר שטפלו שונאי-ישראל בכל הדורות בתלמוד ואת הבערות והסילוף אשר בהשמצותיהם, וגם-כן להצביע על עושרו הרוחני ומוסריותו הנשגבה של התלמוד. מעניין להעיר כי היה זה הספר הראשון מסוג זה על התלמוד בשפה הצ'כית, והוא מצא לו הד אוהד בקהל הקוראים.

מצויינת היא יצירתו הסיפרותית של מרדכי לאנגר וכולה הוקדשה ליהדות, אבל האכן הטובה הכי מזהירה שבתוכה הוא הספר „תשעה שערים. רזי החסידים“, שהופיע במקורו הצ'כי בשנת 1937 בפראג. הגיבורים הראשיים בספר הם יוצרי התנועה החסידית והצדיקים עושי-הנפלאות, אבל תפקידים חשובים הוקצו גם לחסידים המספרים את הניסים הללו בפשטות מתחכמת ולקהל מקשיביהם המאמינים התמימים. הסיפורים משתחלים זה בזה ברציפות גמישה, ואנו מטיילים עם המחבר המגולל לפנינו את מהותה של החסידות ומוביל אותנו משער לשער עד שאנו נכנסים אל הטרקלין הפלאי של מלכות החסידות.

הודות לאקזוטיות נושאו ולסיגנון המקסים שבו נכתב זכה „תשעה שערים“ להצלחה מרובה בין הקוראים, וקרוב לוודאי כי בשנים כתיקונן זוכה היה אחרי זמן לא רב למהדורות נוספות ולתירגום לשפות אחרות. אבל הסערה הנאצית המתקרבת שיבשה את הסדר, והמהדורה הצ'כית השנייה הופיעה בפראג רק בשנת 1965, בתקופת ה„הפשרה הפוליטית“ של דובצ'ק. הספר הופיע בשנת 1959 בתירגום גרמני, עם הקדמה מעניינת מאת גרשום שלום, ובשנת 1961 — בתירגום אנגלי; בתקופה ההיא הוא יצא גם בתירגום איטלקי.

עלייתו רבת-היסורים לא"י

נבואתו השחורה של מרדכי ב„שירי המנודים“ נמלאה במארץ 1939, כאשר נכנסו לגטסי היטלר לפראג. הוא נמלט לסלובאקיה, ובסתיו של אותה שנה עלה בידו לעלות על ספינת-משא רעועה שהובילה עולים „בלתי-ליגאליים“ לארץ ישראל. למרות מחת-השחוד הגדולה שקיבלו אנשי הגסטאפו, הם התעללו בנוסעים ועיכבו את ספינת-המשא חכופות. כאשר התקרבו סוף-סוף אל ים השחור, קפא הדאגובה וספינת-המשא הקטנטנה נתקעה בקרח העבה לשבועות רבים. הנוסעים סבלו מרעב וקור, והמצב התברואי בספינת-המשא, שהיתה צפופה אנשים, נשים וטף, היה נורא; פרצו מגיפות שונות. ומרדכי, שהיה בלתי-מעשי כל ימיו, סבל יותר מכולם — לא עלה אפילו בדעתו של איש-רוח זה להצטייד בבגדים חמים ומזון לנסיעה, ותחת זה מילא את מיוזדותיו בכמתיים ספרים. הוא חלה בדלקת-הריאות, שנסתבכה אחר-כך בדלקת-כליות קשה שהחלישה את גופו לגמרי, ועד שהיגיע לארץ, אחרי נסיעה ארוכה רבת סבל ותלאות, מצב-בריאותו נתמוטט כליל. הוא שכב בבית-חולים בתל-אביב זמן רב עד שהחלים קצת. ידידיו ומעריציו מפראג קידמו את פניו והשתדלו לעזור לו, וגם בעיתונים כתבו עליו. אך בדרך כלל היו חייו קשים, והוא חי בדוחק גדול על התמיכה הזעומה ששלח לו פראנטישק מלונדון. מחלתו הקשה והמתמידה הציקה לו ודיכאה את רוחו.

על אף כל זאת, העובדה שזכה להגיע לארץ הקודש ולחיות בה עודדה את רוחו, והוא התאושש ליצירה סיפרותית מחודשת. הוא התחיל לפרסם בכתבי-עת שונים שירים עבריים, וביניהם שיר מלא רגש על בית-הכנסת אלטניישול בפראג, אשר בו היה יושב ועוסק בתורה יומם ולילה.

מרדכי גם התחיל לתרגם לעברית את „תשעה שערים“ וסיפוריו החסידיים האחרים וגם-כן התכוון לכתוב סיפורים חדשים. אבל מחלת-הכליות שלו הורעה והלכה והפכה לחולי ממאיר שהוביל למותו, בגיל מ"ט, ביום ה' באדר ב' תש"ג, בתל-אביב. כמה ימים לפני פטירתו עוד זכה לקרוא את העלים המוגהים של „מעט צרי“, קובץ שירים שכתב בארץ, אשר עמד להופיע. השם הסימלי שנתן לקובץ מעיד על המרפא לפיצעי גופו והנוחם הרב לנפשו הדוויה שמצא, למרות הכול, בשירתו העברית. מעניין גם-כן להעיר על תכיפות הביטוי „גלמוד“ בשירתו, ואכן גלמוד אופף התבודדות אצילית היה מרדכי ונשאר רווק כל ימי חייו.

מזוככת וחזורה רוח לירי היא שירתו המתרוממת מעולם המציאות אל עולם האצילות. הוא לא בא אליה בדרך הסלולה של השירה העברית החדשה, שיתכן כי פסולה היתה בעיני החסיד

הבלזי בגלל החילוניות שבה, אלא היגיע אליה בעקיפין דרך התפילות והפיוטים העתיקים ושירת ימי הביניים — וגם דרך החסידות. ושוני זה שיווה לשיריו קסם ייחודי המושך את הלב.

„הבחור החסיד מפראג“

קולעים הם הדברים שאמר דוב סזן בהספרו על מרדכי לאנגר: „דידנו הבודד, הגלמוד, הערירי. נחתמה פרשת חייך ולא נחתמה חידתם. מה שהיה לנו סתום בשיחות עימך ובקריאת דברך, סתום גם עתה... מה היה הפיתרון? — הלא הוא צמד מילים שהם יקרי תואריך: הבחור החסיד מפראג.“

לכאורה, מהי הרבותה שבתואר זה? הלא היו בתקופה ההיא רבבות בחורים חסידים במזרח־אירופה. אבל הדגש הוא על המלה האחרונה — המקום. ואכן, איזה אומץ רוח ועקשנות עילאית דרושים היו לזה שיקום עלם מתבולל בפראג בראשית מאתנו ויקדיש את עצמו כליל ללימוד התורה ולחסידות, וינדוד אחר־כך לעיירה נידחת בגאליציה ויהפוך לחסיד ירא ושלם. סופר מזהיר ומשורר סגולי היה מרדכי לאנגר, ומרשימה היא באיכותה התרומה שתרם לחוכמת ישראל כהוגה וחוקר מעמיק בשדה הקבלה והחסידות; ועוד היתה ידו נטויה ליצירה חדשה, אלמלא נפסק פתיל חייו באמצע. אבל תרומתו הכי מצוינת והכי חשובה מכל הבחינות הוא „תשעה שערים“, ובו הציב מצבת־עד לא רק לעצמו אלא — שלא במתכוון — גם למרכזי החסידות וכל קהל החסידים התמימים והישרים במזרח־אירופה שניספו בשואה.

חבל מאוד כי יוצר גדול ויהודי גדול זה כמעט ונשכח בדורנו ופעלו הסיפורתי ידוע רק למעטים. ואכן חשובה היא כמו כן מכל הבחינות יצירתו בשפות זרות, כי הרי גם היא כולה קודש ליהדות וראוייה היא להיכנס לאוצר הסיפורת העברית. ובהעלותנו זיכרו המבורך של „הבחור החסיד מפראג“ למלאות ל"ו שנה לפטירתו ופ"ה שנה להולדתו, ישמשו נא שורות אלה נר־זיכרון צנוע לנישמתו הגדולה.